

Kırgızistan'da Yaşayan Göktürkler (Türk Atalar): Eşmuratovlar

The Gokturks (Turkish Ancestors) Living In Kyrgyzstan: Ashmuratovs

Eyüp ÇİKOLAR*

* Öğr. Gör.

Orcid Id: 0000-0002-2697-4407

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Eyüp Çikolar, Uluslararası K. Ş.
Toktomamatov Üniversitesi
Celalabad-Kırgızistan.

E-posta / E-mail:

ebilim_27@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:

10 Mart 2025

Kabul Tarihi / Accepted Date:

26 Kasım 2026

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:

Eyüp Çikolar, "Kırgızistan'da Yaşayan
Göktürkler (Türk Atalar): Eşmuratovlar",
Türk Dünyası Araştırmaları 138, Sayı 274
(2026): 101-124.

doi: 10.55773/tda.1652258

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA
2.0 tarafından lisanslanmıştır. /
This article is licensed under a Creative
Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Tarihte Türk adını ilk devlet geleneğinde sürdüren Göktürkler, başta Ordos bölgesini ve kadim tarihi olan Orta Asya bozkırlarını yurt olarak seçmiş; Çin ve Uygur gibi devletlerin yanında Kırgız Hanlığı ile de siyasi çekişmeler yaşamıştır. Göktürklerde Gök Tanrı inancı hâkim iken, hükümdarların da Tanrı'dan kut aldığı gerçeği vardı. Kök (gök) adı ise eski Türkçe'de mavi anlamını vermekteydi. Türk halkının sözlü geleneği olan destanlara yansırken, Ötüken yurduna inen semavi bir ışıktı; bir kahramana ya da bir kağana işaret ediyordu. Öyle ki, Oğuz Kağan Destanı'nda çadıra düşen ışık sonrası ortaya çıkan kurdun yüzü ve yelesi maviydi. Kök-Börü'de ise mavi kurdun adıydı. Aynı zamanda ise gök, kozmik evrende Tanrı'nın makamını temsil etmekteydi. Gökteki ay, yıldız, güneş gibi gök cisimleri ise Göktürklerin inançları vesilesiyle Tanrı olarak görülmüştü. İnanç çerçevesinde ise Göktürk ve Kırgız Tanrı dininde Atalar kültü ve Ata Mağarası'nın ortak bir inanç olduğu görülmektedir. Araştırmada, Kırgızistan Celal-Abad İli, Suzak İlçesi'ndeki Yeni Dıykan köyünde yaşayan ve Türk Atalar olarak bilinen Eşmuratov ailelerinin; sosyal ve dini hayatları sahada yapılan çalışmalarla aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırma, amaç olarak Eşmuratovlar'ın, Kırgız tarihinde sosyal, kültürel ve halk bilimsel açıdan zengin bir miras olduğunu hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Göktürkler, Türk Atalar, Kök-börü, Eşmuratovlar.

Abstract

The Gokturks, who maintained the first Turkish name in the state tradition in history, chose the Ordos region and the Central Asian steppes with its ancient history as their homeland; they had political conflicts with the Kyrgyz Khanate as well as states such as China and Uyghur. While the belief in Gök God was dominant in the Gokturks, the rulers also received blessings from God. The name Kök (gök) meant blue in ancient Turkish. As reflected in the epics, the oral tradition of the Turkish people, it was a celestial light descending

on the land of Ötüken, pointing to a hero or a khan. So much so that, in the Oghuz Khan saga, the wolf that appeared after the light fell on the tent had a blue face and mane. In Kokboru, blue was the name of the wolf. At the same time, the sky represented the seat of God in the cosmic universe. The celestial bodies in the sky such as the moon, stars and the sun were seen as God through the beliefs of the Gokturks. In this context, it is seen that the cult of ancestors and the ancestor cave is a common belief in the Gokturk and Kyrgyz God religion. In the research, the social and religious lives of the Ashmurov families, known as the Turkatas, living in the village of Canı Dıykan in Suzak District of Jalal-Abad Province of Kyrgyzstan, were tried to be conveyed through field studies. The research aims to show that the Ashmurovs have a rich social, cultural and folkloric heritage in Kyrgyz history.

Keywords: Kyrgyzstan, Gokturks, Turk Ancestors, Kokboru, Ashmurovs.

Giriş

Üç Tuğlu Türk¹ budun, üç kabileden (urug) oluşan bir boyun adı olabilir. Örneğin Karluklar üç kabileden oluşmaktaydılar ve Göktürk zümresinde yer almaktadırlar. Tahta Atlı (Gök) Türkler boyu Yenisey bölgesinin doğu bölgesinde olup Kırgızların bünyesinde sayılmaktadır. Büyük ihtimalle Göktürk zümresine mensup değil, daha çok Göktürklerle siyasi ile kültürel bağı olan bir boy olabilir.² Kırgızistan'daki Türk Ataların, Göktürkler³ olarak ifade edilmesinde ise soy, coğrafya, költ olarak bir bağlantı ortaya koyulmasında tarihi, coğrafi, arkeolojik, antropolojik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Nitekim, Karatay ise bu değerlendirmeyi şu şekilde açıklamıştır: “Bu konuda bir proje yaptırdım, alanda her şeyi inceledik. Kitabın/raporun yazımı sürmektedir. Böyle bir bağlantı bizden önceki dönem ile şimdinin hâkim ve basit tarihçiliğince söylenebilir; ancak ben böyle bir basitlikten kaçınırım. Daha karmaşık bir sürecin ürünü bunlar.”⁴ Ancak, Göktürkleri coğrafya olarak ele aldığımızda,

¹ Uyğur kağanı Moyan Çor (745-759) için dikilen Şine-Usu yazıtının Kuzey 8. satırında “Üç Tuğlu Türk budun” adlı bir boy adı geçmektedir. Bu Türklerin mensubiyetini tespit etmesi zor olduğu halde yazıtının ifadesine göre “Üç Tuğlu Türk budun” daha çok Göktürkler ile ilgilidir. Çince kaynaklarda buna tekabül eden bir boyun olmasına rağmen bunu çağrıştıran bir boy vardır. Uyğur tarihi ile ilgili Çin kaynaklarında Kırgızların doğusunda Tu-po (Tuva)都播, Mi-lieh 彌列 ve Ke-e-chih 哥餓支 adlı buzda kayak yapabilen Tahta Atlı (kayak) (Gök) Türkler 木馬突厥 adlı üç kabileden oluşan bir boydan bahsedilmektedir (*Xin Xin Tang shu* 《新唐書》卷二百一十七下回鶻傳下, 1975:6148); Bkz. Erkin Ekrem, “Gök Türklerden Türklere: Türk Kimliği'nin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış,” *Türkiyat Araştırmaları*, no. 5 (Aralık 2006): 15.

² Erkin Ekrem, “Gök Türklerden Türklere”, 15.

³ Ekrem'in aktarımına göre; X. yüzyıla ait Çin kaynaklarında farklı adlı Göktürklerden bahsedilmektedir. Liao Sülâlesi döneminde (947-1211) Wei-yen (Gök) Türk boyu 隗衍突厥部 ile Ou-yen (Gök) Türk boyu 奥衍突厥部 adlı Türkler zikredilmektedirler (*Liao shi* 《遼史》卷三十三部族下, 1974:390, 394; *Liao shi* 《遼史》卷四十六百官志二, 1974:728); Erkin Ekrem, “Gök Türklerden Türklere”, 17.

⁴ Tarihçi, araştırmacı-yazar, Osman Karatay ile yapılan özel haberleşmeden alıntılanmıştır.

*Göktürk*⁵ coğrafyasında kültürel geçiş yaratan bir diğer bölge Ordos'tur.⁶ Sarı nehrin (Huang he) kuzeye geniş bir kavis yaptığı alanı kapsayan bölgede kurulan siyasi oluşumlar ve şehirler, aynı Tengri Dağları'nda olduğu gibi hem göçer hem de yerleşik kültür izleri taşımaktadır.⁷ Bu sebeple Göktürkler için Ordos bölgesinin bir geçiş bölgesi olduğu söylenebilir.

Kalkan'a göre, Çağatay-Özbek kültürüne adapte olan Kırgızlar, güneyde yerleşik hayatı benimserken, tarımla iştigal olmuşlar, Kuzey Çin'de kalan Kırgızlar Uygur ve Çin'in kültürleri etkisinde kalırken, diğer gruplar ise Kırgız, Özbek, Kıpçak, Moğol gruplar arasında kalarak daha sonra Kazak birliğini oluşturmuşlar.⁸

Araştırmada kült olarak, Göktürk ve Kırgızlar arasındaki ilişki de incelenmiştir. Bu çerçevede, Kırgızların Tanrı dini ile Göktürklerde benzer özellik olarak her ikisinde de Atalar kültünün bulunmasıdır. Bu bağlamda, öncelikle kült kavramının terminolojisine değinmekte fayda görülmektedir. Amerikalı sosyolog Beker tarafından gün yüzüne çıkan ve Latin kökenli tapınma manasını taşıyan ve birçok toplumlarda; dini, kültürel, sanatsal ve sosyolojik açıdan ele alınan kült kavramı; toplumun inançlarını ve değerlerini yansıtırken, maddi ve manevi kültür öğelerini içeren; saygı, inanç, din, tören gibi anlamlara geldiği gibi birçok kadim medeniyetlerde de varlığını sürdürmüştür. Kültlerde; figürler, heykeller, levha ve tablet gibi semboller önemli iken, her kült kendi toplumunun inançlarında farklılık göstermektedir. Örneğin, Yunan Mitolojisi içerisinde yer alan kartal, boğa, yılan gibi hayvan figürleri; Türk Mitolojisi ve Oğuz Kağan Destanı'nda da belirtildiği üzere yerini börü (kurt) figürüne bırakırken; ataları anmaya, korumaya ve yaşatmaya dayalı,

⁵ Söz konusu Çince kaynaklarda bizim genellikle Göktürk diye adlandırdığımız kadim Türkler hakkındaki bölüm ikiye ayrılmıştır. Örneğin Chiu T'ang-shu'da söz konusu 194. bölüm a ve b kısmı olarak ikiye ayrılmıştır; 194a'nın başlığı T'u-chüeh yani Türkler, 194b'nin başlığı ise Hsi T'u-chüeh yani Batı Türkleri şeklindedir. Bugünkü Moğollar da doğudakiler için Göktürk, batıdakiler için ise Aktürk diye çevirebileceğimiz Çağan Türk tabirini kullanmaktadırlar. Bilindiği gibi gök rengi doğuyu, ak rengi de Akdeniz örneğinde görüldüğü gibi batıyı gösterir. Herhalde gerek Çince kaynağın gerekse Moğolların kullanımını göz önüne alacak olursak, bizde yaygın olan Batı Göktürkleri deyiminin uygunluğunun tartışılır olduğu anlaşılmaktadır. Biz burada Göktürk tabirini kullanırken doğu kesiminden söz ediyor olacağız. Batıdakiler için ise ileride herhâlde Batı Türkleri diye bitişik bir yazım şeklini kabul edeceğimiz gibi görünüyor. İsembike Togan, "Göktürklerle İlgili Çince Kaynaklarda Söylem: Chiu T'ang-Shu'dan Örneklerle," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 48, no. 2000 (2021): 353.

⁶ Ordos ile ilgili Bkz. Shi, Nianhai 史念海, "Distribution and Changes of Agriculture, Forestry and Animal Husbandry Areas in the Ordos Plateau and Hetao Plain over the Past 2,300 Years," *Journal of Beijing Normal University* (Philosophy and Social Sciences Edition) 8 (1980): 6; Gérard Chaliand, *From Mongolia to Danube: Nomadic Empires* (Routledge, 2003), 22; Nicola Di Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi," içinde *Türkler*, ed. H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 709; Anıl Yılmaz, "Göktürk Tarihi Coğrafyası," *Cihanñüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (Ocak 2016): 30; Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk ve Hun Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), 38; V. J. Xiong, *Historical Dictionary of Medieval China* (Rowman & Littlefield, 2008), 612.

⁷ Anıl Yılmaz, "Göktürk Tarihi Coğrafyası", Not: Kaynakça, Dergipark sayfasında (Ocak 2016) gösterirken, makalenin yayımlandığı dergide (Temmuz 2015) olarak yazılmıştır. Dergipark verileri esas alınmıştır.

⁸ Mustafa Kalkan, "Kırgız Boylarının Yenisey'den Çıkarılmaları ve Coğrafi Dağılımları", *Erdem* 15, no 42 (Ocak 2005): 98.

dini törenleri ve gelenekleri tanımlayan benzer bir kült ise Göktürk inancına dayalı Atalar kultüdür. Atalar kultüne değinecek olursak, Güngör'e göre, Atalar kultü Kırgızistan'ın Tanrı dininde önem taşımaktadır.⁹

Araştırmada pek çok bilimsel ve özgün Türkçe, Arapça, Çince, Rusça, Kırgızca, Almanca kaynaklı monografi türünde kitap ve makaleler, tezler, saha raporları incelenmiştir. Araştırmada, Kırgızistan'da yaşayan ve kendilerini Göktürklerin torunları olarak gördüğü Türk Atalar olarak bilinen Eşmuratov soy adını taşıyan topluluğun dini, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşam tarzları incelenmiştir. Bu çerçevede topluluğun 7 ata geleneği, evlenme ve yemek kültürleri, kök-börü oyunları, ölüm merasimleri, örf ve adetleri halk bilimi kapsamında araştırılmıştır. Araştırmanın metodolojik yöntemini gözlem, görüşme gibi birincil veriler oluştururken, doküman inceleme de kullanılmıştır. Topluluğun ileri gelenlerinin (ak sakallı) yardımı ile birincil veriler gözlem ve görüşme (mülakat) tekniği ile toplanmıştır. Araştırma, topluluğun soy kültüğüne yahut kültürel tarihine odaklanmazken, topluluğun soyunun da Göktürklerle uzandığını iddia etmemektedir. Bu çerçevede de tarihi, antropolojik, arkeolojik ve genetik çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Araştırma, Kırgızistan'da yaşayan Türk Atalar topluluğu arasında yer alan Eşmuratovlar'ın halk bilimi çerçevesinde varlıklarını ortaya koymayı ayrıca Kırgızistan'ın tarihine, sosyal ve kültürel mirasına da katkısının büyük olduğunu göstermeyi hedeflemektedir. Çalışmada, alt başlıklar altında incelenen Türk sözünün kökeni ve Türklerde Gök-Tanrı dini ile ilgili Göktürkler hakkında önemli tarihi, coğrafik, dini ve halk bilimsel bilgilere ulaşılmıştır. Daha sonra Türk Atalar başlığı ile çalışmanın bütünlüğü ve amacı Eşmuratovlar'ın sosyal ve kültürel yaşamına bağlanmıştır.

1. Türk Sözü ve Türklerde Gök- Tanrı İnancı

Gök Tanrı inancına gelince ise Göktürkler, sadece gök (kök) ile ilgilenmediler. Göğe ait olan gezegenlerden güneş, ay ve yıldızlara da inançları gereği ilgi duydular. M.S 618-907 yılları Tang Hanedanlığı'nın Çinli şairi Duan Chengshi tarafından yazılan YYZ (Youyang Zazu 酉阳杂俎) adlı koleksiyon / kitap ve Taiping döneminin (976-983) tarihli TPGJ (Taiping Guangji 太平廣記) adlı koleksiyon olan TPGJ'de, Göktürklerin tanrıları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu koleksiyonlarda, Göktürklerin tanrılarını keçeden hazırlayıp ve içini yağlayarak keçe torbada koruduklarını bazen de bu tanrıları sırtık üzerine diktiklerini ve senenin 4 mevsiminde de bu tanrılar için kurban sundukları yazılmaktadır.¹⁰ Tabiat kuvvetlerine inanma, atalar kultü eski çağlarda birçok kavimlerde mevcut olduğu halde Gök-Tanrı dini yalnız

⁹ Harun Güngör, "Türk Dünyası'nda Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıçılık" (Tengriyastvo), *Turkish Studies* 8, no 9 (2013): 65; Bkz. G.P Snasarev, *Reliktı domusulmanskıx verovanii i obryadov u uzbekov Horezma*, (Moskva: 1969), 203-307.

¹⁰ Bkz. Wolfram Eberhard, *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas* (Leiden: Brill, 1942), 87; İbrahim Kafesoğlu, "Eski Türklerde Totemcilik Var mı İdi?," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 3 (Ekim 1972): 4; Hayrettin İhsan Erkoç, "Gök Türklerde Doğa Kültürleri," *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4, no. 2 (Aralık 2024): 193

Türklerde görülür. Bu inanç sisteminde Tanrı en yüksek varlıktı. Göktürklerin¹¹ bir hakanlık kurması O'nun isteği ile olmuş, hakan Türklere O'nun tarafından gönderilmiştir. Tanrı Türk halkının istiklali ile ilgilenen bir varlıktır. Savaşlarda Tanrı'nın iradesi üzerine zafere ulaşılır. Tanrı emreder, uyumayanı cezalandırır, doğum, ölüm onun iradesine bağlıdır. Can veren Tanrı onu istediği an geri alabilir.¹² Çin kaynakları, Göktürklerin Tanrılarını keçeden keserek içyağı ile yağladıklarını ve torbalar içinde sakladıklarını veya sırık üzerine diktiklerini, onun için yılın 4 çağında kurban kestiklerini haber veriyorlar.¹³ Araştırmada Türk adının kökeni ve Göktürk inancı konularına ilişkin bilgilerden sonra, Göktürklerin ataları ve Kırgızlarla bağlantılarının yanında Türk Atalar konusu ele alınacaktır.

2. Türk Atalar

Halk biliminin yanında, tarihi, dini, sosyolojik ve psikolojik açıdan incelenen atalar sözünün; *Türk Atalar*, *Atalar kültü*, *Ata Mağarası (Türk Mitolojisi)*, *Atalar Yolu (Kur'an-ı Kerim)*, *Atalara Tapınma* şeklinde ele alındığı görülmektedir. Bu çerçevede, araştırmada Göktürklerin atalarına bakılacaktır.

Türk Atalara gelince, Türk Atalar¹⁴, kendi ata yurtlarının Tacikistan'a bağlı, Afganistan ile Tacikistan'ın ortasında Oratepe'nin Korgantepe adındaki bir mahalli olduğunu söylemektedirler.¹⁵

Kırgızistan'da Türk Atalara ait köyler Celal-Abad ve Oş vilayetlerine yayılmıştır. Suzak İlçesi'nde Türk Ataların yaşadığı köyler bulunmaktadır. Şükü-

¹¹ Eski Türk örf ve gelenekleri arasında totemciliğin kısaca açıkladığımız özelliklerine uygun görünen bazı inanış ve davranışlar dikkati çekmektedir: Türk ailesinde exogamie esastır. Türkler kurt'u, ata tanımışlardır. Bu nokta Gök-Türklerin menşei bahsinde Çin kaynaklarında kesinlikle belirtilmiştir. Liu Mau-tsai, *Die Chinesischen Nachrichten Zur Geschichte Der Ost-Türken (T'u-küe)*, cilt 2 (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1958), 5.

¹² Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003), 98.

¹³ W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, 87. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Eski Türklerde Totemcilik Var mı İdi?," 4; Erkoç'un aktarımına göre; YZZZ (4.45) ve ondan kopyalayan TPGJ'ye (480.3956) göre Gök Türkler, tasvirleri (ke 刻, putlar) keçeden (zhan 𐰆𐰣) yontup deri veya keçe torbalarda korurlar, bu tasvirleri içyağı ile yağlarlar, bazen bunları sırık üzerine de dikerler ve dört mevsim (sishi 四時) kurban sunarlardı. Putların konulduğu torbalar YZZZ'ya göre deriden (pi 皮), TPGJ'ye göre ise keçeden (mao 毛) yapılmaktadır. Putlara kurbanlar sunulan zamanı betimlemek için kullanılan sishi 四時 terimi de yoruma açıktır. Bu terim, dört mevsim anlamına gelebileceği gibi, günün dört farklı dilimini belirten, dört zaman anlamını vermek için kullanılmış olabilir. Bu durumda Gök Türkler, putlarına dört mevsimde taptıkları gibi, günde dört kez tapmış da olabilirler. Konuyla ilgili başka kayıtların olmaması, kesin yorumlar yapılmasına engel olmaktadır; Hayrettin İhsan Erkoç, "Gök Türklerde Doğa Kültürü," 193.

¹⁴ Türk Atalar Türk kültür tarihinin yazılı ve sözlü kaynaklarının orta yerlerinde bir yerlerde durmaktadırlar. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Türk Ataların tarihi geçmişini netleştirebilecekleri. Türk Atalarla ilgili halk inanmalarına dair veriler, mitolojik mahiyetli olmaktan ziyade mitoloji-tasavvuf bağlantılı bir konumdadırlar. Kültür kodları esas alınarak bu toplumda yapılacak yeni irdelemeler bu Türk toplumu ile birlikte Uluğ Türkistan'ın orta ve kuzey bölgelerine de ışık tutabilecektir (*Kalafat vd., 2012:203*).

¹⁵ Yaşar Kalafat ve Derya Yelis, "Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları", *Avrasya Etüdleri* 42, no 2 (Aralık 2012): 173.

rali Eşmuratov'dan edinilen bilgilere göre, Celal-Abad'da bulunan bu köyler; Yeni Diykan, Salda, Kamış-Başı, Blavegaşenka, Çolok Terek, Komsomol, Taran Bazar, Kara Alma, Coon-Kungoy-Arhangiliskiy, Çaşasın, Spasivko, Kızıl Bayrak, Bek-Abad, Barpı, Türk Abad, Kara Dariya olarak sıralanırken; Bazar Korgon İlçesi'nde ise Kolot ve Beş-Badam Türk Atalara ait köylerdir. Özgen İlçesi'nde, Ana Kızıl, Boston, Gayrat, Ayu, Özgörüş, Dun Bula, Oş'ta ise Aravan ve Kara Suu önemli Türk Atalar olarak bilinen köylerdir.¹⁶

Kırgızistan'da yaşayan Türk Ataların (Göktürkler) bir sesi de Türk Ata Derneği'dir. Kırgız Cumhuriyeti'nin Celal-Abad bölgesindeki Türk nüfusunu bir araya getirmek, Türk nüfusunun sosyal, ekonomik, kültürel, eğitimsel ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak ve üyelerinin anayasal haklarını korumak amacıyla 1994 yılında kurulmuştur. Türk halkının ana dilinin, kültürünün, sanatının, gelenek ve göreneklerinin canlandırılması, Türk milletinin çeşitli ilgi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, gençleri Türk milli gelenek ve görenekleri ruhuyla yetiştirmek; derneğin görev ve faaliyetleri arasında gelmektedir.¹⁷

Celal-Abad Uluslararası Kantoro Şaripoviç Üniversitesi, Prof. Dr. Turan Yazgan Türk Dünyası İşletme Fakültesi öğrencilerinin de toplantılarına katıldığı ve bölge halkının da yoğun ilgisini çeken Kırgız Cumhuriyeti Türk Kamu Derneği olarak bilinen derneğin kuruluşu, misyon ve vizyonuna gelince; 1991 Alma-Ata Konferansı sonrası Sovyet idaresindeki Kırgızistan kendi bağımsızlığını ilan etti. Türk Atalar ile ilgili çalışmalar yapan Türk Ata Derneği'nin 1994'te kurulmasıyla beraber, Türk Atalar kendi kimlikleri ile ilgili verilere de bir nebze olsun erişim sağlama ve bilgi edinme hakkı elde etmiş oldu. Ayrıca bu dernek, Kırgızistan'da Türk Ataların birlik ve beraberliğinin sağlanması, topluluğun dayanışmasını, ihtiyaçlarının giderilmesi ayrıca girişimciliğin de teşvik edilmesi gibi faaliyetleri de yerli ve yabancı vakıflarla ortaklaşa gerçekleştirmektedir. Dernek vasıtasıyla, AB (Avrupa Birliği) finansmanı ile Max Planck Barış ve Hukuk'un Üstünlüğü Enstitüsü ve Avrasya Merkez Vakfı koordinatörlüğünde Çeşitlilik İçinde Halkların Birliği projesi yürütülmüştür. Ayrıca, Max Planck Vakfı Celal-Abad'da etno- festival hazırlıklarında da koordinatör olarak üstlenmiştir. Dernek başkanı ise Tasbolotov Begican yardımcısı ise Eraliev Kanibek'tir.

3. Eşmuratovlar

Kırgızistan'da 7 Ata geleneği asırlardır sürmektedir. Eşmuratovlar için de bu bilinç önem taşıırken, Eşmuratovların atası olan; ulu ata, ak sakallı, büyük dede ise Eşmurat Şeran Oğlu'dur. (*Şeran oğlu Eşmurat*) *Ov eki oğul olarak bilindiği gibi Eşmuratovlar ise Eşmurat Oğulları* manasına gelmektedir. Dolaşısıyla, *Yedi atasını bilmeyen köksüz köledir* (Ceti atasın bilbegen cetesiz kul) anlayışı; kan bağı, soy ve evlilik açısından elzem olduğu gibi, Eşmuratovlar için de geçerlidir.

Araştırmada Celal-Abad Yeni Diykan Köyü'nde saha araştırması yapılmış,

¹⁶ Şükürali Eşmuratov'dan aktarılan bilgilere göre alıntılanmıştır.

¹⁷ Nurmamatov Bey ve Celal-Abad Türkata Derneği resmi verilerinden alınmıştır.

sohbet meclislerinde ak sakallı Eşmuratovların ileri gelenleri ile söyleşi düzenlenmiştir. Eşmuratovlar'ın en önemli yetkilisi ise Nurmat Eşmuratov'dur. Nurmat Eşmuratov yedi ata inancı üzerine şunları aktarmıştır:

“Toplumumuzda, yedi atasını (baba) bilmeyen bir kölenin çaresiz bir köle olduğu söylenir. Yedi atanın kim olduğunu sordular: Bu sorular çocuğun atalarının soyunu bilmesi için büyük bir teşvikti. Vatanın ve milletin geleceğini düşünen atalarımız, büyüyen neslin kulağına yedi atayı bilmenin bir görev olduğunu aşıladılar, böylece bu, milletin düsturu ve onurlu vatanseverliği ve memleket sevgisini çağırın kutsal bir kavram haline geldi. Nesil başına ortalama 70 yıl düşünüldüğünde, yedi nesle kadar olan tarihi bilen bir kişi, atalarımızın 490 yıllık tarihini, geleneklerini, göreneklerini ve adetlerini bilir. Eşmuratovların atalarına gelirsek, 1. Eşmurat, 2. Şeran, 3. Yakup, 4. Alibek, 5. Madali, 6. Nadyrkul, 7. Kadırkul'dur. Bunlar, eski Kök-Türk Kağanlığı'nın torunlarıdır. Eşmuratovların ataları hayvancılıkla uğraştıkları için, eski Kök-Türk Kağanlığı'nın işgal ettiği günümüz Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan çevresindeki verimli topraklara göç ettiler. Mezar neredeyse, orası vatandır denir. Eşmurat'ın ataları olan Yakup Alibek'in mezarı, günümüz Oş¹⁸ şehrinde Süleyman Dağı'nın eteğinde bulunan bir mezarda bulunmaktadır. Eşmurat'ın kendisi de Yeni-Dıykan köyünün mezarına gömülmüştür. Eşmurat'ın torunlarından bazıları yaşam koşulları ve iş sorunları nedeniyle başka ülkelere ve şehirlere göç etmiş olsa da, çoğu Yeni-Dıykan köyünde yaşayarak atalarımızın geleneklerini sürdürmekte, vatanlarını korumakta ve Türk adını yaşatmaktadır.”¹⁹

Nurmat Bey'in aktardıklarına göre, yukarıda saydığı 7 Ata'nın hem coğrafya hem de soy olarak Göktürklerle dayandığı sonucu çıkarken, Nuh efsanesinden, Çin kaynaklarına kadar adı geçen Türk adının, Göktürkler tarafından da ilk kez kullanılması ve bu sebeple Türk Ataların kendilerini hem coğrafya ve hem de 7 ata geleneği ve inancından dolayı Türk olarak benimsediği açık bir gerçektir. Bundan sonraki bölümde, Eşmuratovlar'ın düğün adetleri, yemek kültürü ve ölüm merasimlerine ilişkin gelenek ve görenekleri hakkında bilgiler verilecektir.

4. Eşmuratovlarda Düğün Geleneği

Kırgızistan genelinde olduğu gibi toylarda (düğün) dualar önemli bir yere sahiptir. Eşmuratovlar'ın düğününde de dualar düğün geleneğinin önemli bir parçasıdır. Şükralı Bey benzer duaları şöyle açıklamıştır: “Mutlu bolsın, akça

¹⁸ Yine Oş gibi Kırgızistan'ın vilayetinde, el-Emâli adlı kelâm metninin sahibi Ali b. Osman Sirâced-din el Üşî'nin, Hanefî âlimlerinden Şemsü'l-Eimme İmam Serahsî ve Han el Özcendi gibi âlimlerin de bu topraklarda yaşamış olmaları ve talabelerine icâzet vermeleri Mâtürîdîliğin yaygınlaşmasında önemli bir etki yaratmıştır. Belirtmek gerekirse Hanefîlikle, Mâtürîdîlik ortak bir noktada buluşmaktadır. Aslında aynı yolun savunucularıdır. Zaten, İmam Mâtürîdî'nin kendi döneminde Hanefî âlimlerinden dersler aldığı kaynaklarda geçmektedir. Öyle ki, Mâtürîdîliğin şemsiyesi altında fidan gibi yeşeren bir ideoloji de Yesevîlik'tir. Eyüp Çikolar, “Kırgızistan'da Selefizm ve Din Hizmetleri”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (Aralık 2022): 56.

¹⁹ Nurmat Eşmuratov'un aktardıklarına istinaden tarafıma çevrilmiştir.

gop bolsın” diye dualar yapılır.²⁰ Kırgızistan’da düğün başlangıcından sonuna kadar çok dualar edilir. Genelde dualar, *tınç bolsın, aman bolsın, bala çaku bol bolsın, toy mubarak bolsın* (Düğün mübarek olsun, çiftler güç ve kuvvet versin, çocuklar çok olsun) dilekleri şeklindedir. Eşmuratovlar’ın düğün geleneği de Türk ve Kırgız düğün örf-adetlerine benzer özellik gösterir. Kız isteme, söz kesme, nişan, nikah ve düğün, evliliğin²¹ aşamaları olarak bilinirken, Şükürali ve Nurmamat Bey’ler bu konuda şunları aktarmıştır:

“Düğün gelenekleri en önemli geleneklerimizden biridir; çünkü düğünden önce çok sayıda hazırlık vardır. Bu yüzden hepsi gelenek ve göreneklere uygun şekilde yapılmalıdır. Öncelikle, çocuğu (bala) evlendirmek ebeveynlerin sorumluluğundadır. Kendilerine benzeyen kişilerle evlendirmeye çalışırlar. Bu nedenle çocuğun ebeveynleri, teyzeleri ve kardeşleri gelecekteki gelini bulur ve çocuğa evlenme teklif ederler. Çocuk, kızı görmeye ve onunla konuşmaya razı olursa, kız tarafına bilgi verilir ve ardından gelecekteki çift görüşmeye gider. Her iki taraf da birbirini iyi anlarsa ve görüşme sırasında anlaşır, gelecekteki damadın ebeveynleri kızı istemek için kız evine gider.

Nikah vakti Kız Törkөн’ü²² (akraba) kızı uğurlamak için hazırlanır. O akşam molla dini nikah töreni yapar; gelinin, anne ve babası geleneksel şarkılar söyler ve dans eder. Gelinin arkadaşları ona eşlik eder. Kızın yüzü bir duvakla örtülür (Örtü: Ülpünçök ya da Bürkөнçök²³) Geleneğe göre, gelinin yüzü ortaya çıktığında, damadın ailesi, gelinin gözlerine bir taç vermelidir. Kızın anne ve babası ve akrabaları çiftte dualarını verir ve kayınvalidelerine saygı göstermeleri ve onları onurlandırmaları gerektiğini hatırlatır.

Kız, evinden ayrıldıktan sonra düğün damat tarafında devam eder. Yeni gelen gelin çiçekler, şekerler ve para (Çaçıla) – ile karşılanır. Bu, iki gencin hayatlarında refah ve bolluk için dua etmek anlamına gelir. Kızın kaynası (kayın ene), bir duvağı kızın başına takar. İyi bir evliliğin işareti olduğundan, başından düşmemesi için ona dua eder ve bu bir gelenek haline gelmiştir. Anne (ene) ve baba (ata) dualarını ettikten sonra, damadın arka-

²⁰ Yeni-Dıykan köyünden Şükürali Eşmuratov’un aktardıklarından tarafımca çevrilmiştir.

²¹ Kırgızistan’da bugün sosyal ve kültürel değişimlerin daha hızlı yaşandığı büyükşehirlerde anlaşılarak evlilikler giderek yaygınlaşırken buna karşılık geleneklerin daha sıkı korunduğu yerlerde Kırgızların atalarından, babalarından getirdikleri birtakım evlilik çeşitleri olarak; *‘bel kuda’, ‘beşik kuda’, ‘kayçı kuda’, ‘küç küyö’, ‘kız kaçırma’* gibi çeşitleri vardır. Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 127; Bkz. Bahattin Keleş, “Kırgızlarda Nişan ve Düğün Geleneği (Toy),” *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, no. 229 (Ağustos 2017): 164.

²² Şükürali Eşmuratov’da kız törkөнü hakkında bilgiler aktarmıştır.

²³ Bürkөнçök — Yüzü örten örtü, Çaçıla — Gelin eve ilk geldiği sırada şeker, boorsok vs. dağıtmak, Törkün — Evlenmiş olan kızın anne babası ve diğer akrabaları, Ülpünçök — Genç gelinlerin yüzünü örtmek için kullanılan ince beyaz kumaş ya da peçe. Serdar Dağıstan, “Atasözleri Bağlamında Türk ve Kırgız Kültüründe Evlilik Kavramı,” *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 40 (Haziran 2024): 100-102; Bkz. Abdildadacan Akmatiev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türleri, Çocuk Folkloru, Edebi Eseri ve Tarihi Kahramanlar)* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001).

daşları ve kızın arkadaşları, özel olarak hazırlanmış bir arabayla şehrin ve doğanın güzel yerlerine fotoğraf çekirmek ve bu günleri sonsuza dek anı olarak saklamak için giderler. Böylece zaman geçip, geç olduğunda düğün alayı gelir. Gelin ve damadın anne-babası, arkadaşları, akrabaları ve diğer yakınları düğün alayına davet edilir. Özel olarak hazırlanmış sandalyelere otururlar ve lezzetli yiyeceklerle ağırlanırlar. Müzik eşliğinde çeşitli şarkılar söylenir ve dans edilir. Anne-babalar, akrabalar ve büyükler dualarını eder ve sırayla onlara iyi dileklerini iletirler. Gelini görmeye gelen kadınlar gelini selamlar ve gelin de onları eğilerek selamlar. Eğilmek, selamlamanın ilk yolu olduğu için bir saygı ve onur göstergesidir. Böylece zaman geçer ve düğün alayı sona erer. İlk iki genç adam düğün alayından ayrılır ve dışarıda bekleyen bir arabayla evlerine giderler.²⁴

5. Eşmuratovlar'da Yemek Kültürü

Kırgızistan mutfağı ise genelde et ve hamur ağırlıklıdır. Eşmuratovlar, Göktürk atalarından kalan bir yemeği kültürel olarak da sürdürmeye devam etmektedir. *Najman* olarak bilinen bu yemek, tereyağının eritilip, tandırda pişen sıcak ekmeğin üzerine dökülmesiyle yapılan bir Göktürk ata yemeğidir. *Najman* günümüzde de yapılırken, Kırgız mutfağında ise bu yemeğe *mıjgım* adı verilmektedir.²⁵

Yine, Eşmuratovlar'ın büyük atalarının yaylada, koyun, keçi, inek otlatırken yaptığı bir gıda ürünü ise de *Atala*'dır. *Atala*, un ve tereyağının kızartılıp, süt ilave edilmesiyle yapılan bir 2. ata yemeği ya da içeceği olarak bilinmektedir. Bunun yanında *Katlama* denilen, katmere benzeyen ekmeğin köylerde yapılmaktadır. Ayrıca kurut adı verilen, yoğurttan yapılan bir gıda da eritilerek yemeklerde kullanılmaktadır. Kurutun eritilmesi hakkında Rana ve Feride Eşmuratov ise şu bilgileri aktarmıştır:

*“İlk önce temiz su ile kurutlar iyice temizlenir ve yıkanır. 2-3 defa su geçirildikten sonra iyice temizlenene kadar işlem devam eder. Sonra kurutun miktarına göre kaynamış su eklenir ve ellerinizle iyice ovalanır. Daha su eklenerek kaynatılır, en son aşama olarak da üzerine kızgın tereyağı dökülür ve içilir.”*²⁶

Bunun yanında Kırgız ve Özbek yemekleri de evlerde yapılmaktadır. Yemeklerde et, havuç, patates, soğan, domates, biber (*balgarski*) ana malzemedir. Dereotu (*ukrop*) ve defne yaprağı (*lavrovıy list*) gibi otlar da yemeklerde kullanılır. Geleneksel Kırgız mutfağında yaygın olarak yapılan yemekler arasında ise *samsa* (börek), *beşparmak*, *gülçatay*, *kuurdak*, *boorsok*, *şorpo*, *lagman*, *aş*, *mantı*, *pilmen*, *pirajki*, *dımlama*, *şaşlık* (kebab), *borş*, *katlet* ve

²⁴ Yeni-Dıykan köyünden; Şükürali Eşmuratov ve Nurmat Eşmuratov'un aktardıklarından tarafımca çevrilerek alıntılanmıştır.

²⁵ Yeni-Dıykan köyünden; Şükürali Eşmuratov, Samara Sarieva Eşmuratov ve Tazagül Eşmuratova'nın aktardıklarından tarafımca çevrilerek alıntılanmıştır.

²⁶ Şükürali Eşmuratov, Rana Eşmuratov ve Feride Eşmuratov'un aktardıklarından tarafımca çevrilerek alıntılanmıştır.

mastava gelmektedir. Aş ve beşparmak gibi yemekler ise toylarda (düğün) davetlilere ikram edilirken, salatalar da Kırgızistan'da sofraların vazgeçilmezidir. At eti (*cıltı*) ise Kırgız mutfak kültüründe ayrı bir öneme sahip iken, özel günlerde (düğün, cenaze) misafirlere sunulur. Kırgızistan genelinde *çayhane* (restoran) denilen yerlerde ise yemek kültürü yaşatılmakta ve buralarda ise ağırlıklı Özbek aşının yanında, *şaşlık* (kebap) da hazırlanmaktadır. *Kimız* ise Kırgızların ulusal içeceği olup, bahar mevsiminde sık tüketilmektedir. Yaz aylarında ise ülke genelinde *çalap* (ayran), kıvas (buğdaydan yapılan), *şoro*, *örük* şerbeti gibi içecekler yol kenarlarında satılırken, evlerde de çeşitli şerbetler bulunmaktadır.²⁷

6. Eşmuratovlar'da Kök-börü (Beş-Beş) ve Ulak Oyunu

Kırgızca'da Kök-börü, mavi kurt anlamına gelmektedir. Bu, eski zamanlarda, at sırtında bir grup güçlü atlının bir kurdu kovaladığı anlamına geliyordu. En hızlı atlı, kurdu yakalar, kafasına bir sopayla vurarak öldürür ve kurdu eyerin üzerine koyarmış, diğer atlılar da adamın avını almaya çalışırdı. Daha sonra, köylerde Kırgızlar kurt avlamayı bıraktılar ve biraz değiştirilmiş kurallara göre ulak-keçi çekişmesi oynamaya başladılar. Ünlü yazar Cengiz Aytmatov *Güle Güle Gülsarı!* adlı eserinde bu oyuna keçi çekme adını vermiştir. Bir başka ifade ile *Kök-börü* keçi toplama demektir. Keçi parçalanmasa da oyun yine de oldukça acımasızdır. Önceleri *Kök-börü*, avlanmadan ve olası bir savaştan önce bir tür eğitim olarak kabul edilirdi. Köyün tüm erkekleri bu oyuna katılır, at sırtında hareket hızını, manevra kabiliyetini ve diğer becerileri geliştirirlerdi.

Oyunda, at sırtında 8-12 kişiden oluşan iki takım, ölü bir keçi leşinin bulunduğu belirlenen alanın ortasında toplanır ve onun için savaşılmaya başlar. Takımların leşi özel bir alan içindeki herhangi bir noktadan yakalamasına ve rakiplerinden uzaklaştırmasına izin verilir. Karkası ele geçiren takım, onu rakiplerinin kalesine atmalıdır. Kaleye *tai-kazan* (yerde halka şeklinde bir oyuk) denir. Böyle bir oyun, atlı jüri heyetinden üç binicinin gözetimi altında gerçekleşir. Önceden Kök-börü'de rakiplere karşı fiziksel güç kullanılmasına ve kamçı (deri kırbaç) ya da ayaklarla vurulmasına izin verilirdi. Şimdi ise bu yasaklanmıştır. Fiziksel güç kullanan oyuncular ise tamamen diskalifiye edilir. Spor oyunu her biri 20 dakikalık üç periyottan oluşur. Zafer, rakiplerine karşı gol sayısına göre kazanan takıma verilir.²⁸

Kâmil ve Şükürali Eşmuratov Bey'ler bu konuda *kök-börü* (beş-beş) ve ulak oyunu hakkında şu bilgileri vermiştir. Kâmil Bey şu bilgileri aktarırken:

“Alaman ulak, 500 ya da 200 atla köylerde oynanır. Kök-börü ise küçük olup, İl (oblast) ve ilçelerin (rayon) arasında olduğu gibi, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmenler olmak üzere ülkeler arasında da düzenlenir. Bir takım

²⁷ Tarafımca 6 yıl Kırgızistan'da Öğretim Görevlisi olarak çalışırken elde ettiğim deneyimlere istinaden yazılmıştır. Bkz. <https://tdavkrg.org/>

²⁸ “Kok-boru in Kyrgyzstan”, *Advantour*, erişim 12 Şubat 2025, <https://www.advantour.com/kyrgyzstan/culture/sports/kok-boru.htm>

12 adamdan oluşurken, sahaya her takımdan 4'er adam çıkar.”

Şükürali Bey ise Kök-börü hakkında şunları aktarmıştır:

“Kök-börü'ye beş-beş oyunu da denilir. Oyuna iki takım (kamanda) kalmakta olup, Bir takım 12 (6 asil, 6 yedek) oyuncudan oluşur. Sahaya öncelikle her iki takımdan 4'er kişi girmekte ve oyun kısa sürdüğü (15 dk) için oyuncuların ve atların yorulması da göz önünde tutulduğundan oyuncular değişir. Gerek ulak gerekse kök-börü'de otomobil, para, keçi, tay, madalya, kupa gibi ödüller de verilir.”²⁹

Kurt (börü) Göktürkleri temsil ederken, Kök-börü³⁰ tarihinin içinde de bir Türk geleneğinin olduğu sonucu doğmaktadır. Eski tarihlerde ise avlanmış kurtlarla oynanan Kök-börü daha sonra oğlak (ulak) postuna evrilerek asırlardır devam etmiştir. Kırgız geleneğine girme sürecinde ise Kırgızların milli kahramanı Manas'ın önemli etkisi olmuştur. Manas'ın atı olan Akkula'ya olan tutkusundan dolayı Kırgızlar için at her vakit kutsal görülmüş ve bu sebeple Kök-börü oyununda at önemli bir araç olarak kullanıldığından, Kırgızların ulusal oyunu haline gelmiştir. Oyun Besmele'den sonra seyircilerin Amin (Omiin) demesiyle başlar. Oyun, Kırgızistan'da Kök-börü, Kazakistan'da Kökpar, Afganistan'da Buzkaşi, Özbekistan'da Ulak-Kupkari olarak bilinmektedir. Eşmuratovlar'da da Kök-börü vazgeçilmez bir oyundur. Turnuva ve müsabakalar belirli günlerde ödüllü (madalya, para) düzenlenip, TV programlarında yayınlanırken; oyuna, değişik civar köylerden katılan oyuncular da eşlik etmekte ve oyun coşkuyla izlenmektedir.

Bayır ve Küçükbasmacı'nın (2022) çalışmalarında, Kırgız destanında kök-börü oyunları ise toylarda oynanan kök-börü, kağan tayininden sonra oynanan kök-börü, savaş sonrası oynanan kök-börü, benzetme unsuru olarak kök-börü şeklindedir. Kırgızlar bu oyuna Kök-börü, Kazaklar Kökpar, Farslar ise Boz kaşi derler. Bunun yanında Farsça'dan girmiş olan çabandes sözü de Kırgızca kök-börüçü kelimesiyle karşılamıştır. Kırgızlar buna ulak çekme de derler. Orta Asya'nın bazı bölgelerinde Kökperi veya Köpkeri şeklinde söylendiği de olur.³¹

²⁹ Kâmil ve Şükürali Eşmuratov'un aktardıklarından tarafımca çevrilmiştir.

³⁰ Kök-Börü başka bir deyişle Gök-Kurt hükümdarların kudretini göstermek amacıyla da kullanılan bir sıfattır. Kırgızlarda cins, cesur ve güzel atlara da Kök-Börü (Gök Kurt) adı verilmektedir. Özbay Güven, Türklerde Spor Kültürü (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992), 36; Türklerin ilk atası kabul ettiği kültürel kahraman da Bozkurt ya da Gök Börü ismiyle adlandırılmıştır. Celal Beydili, Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2004), 219.

³¹ Bkz. Doğan Kaya, “Kırgızların Milli Oyunu Kök-börü,” erişim 15 Şubat 2025, https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/dogan_kaya_kirgizlarin_milli_oyunu_kokboru.pdf?ysclid=mlyd-vnxkhd619085834.

7. Eşmuratovlar'da Ölüm Geleneği ve Mezar Yapısı

Kırgızistan'da ölüm merasimleri yıkama, kefenleme, toprağa verme olarak İslâmî geleneğe göre yapılmaktadır. Genelde kırsal bölgelerde veya köylerde çadır kurulurken, cenaze de bu çadır içine konur ve çadırda başsağlığı dilekleri gelenler tarafından yapılır. Cenaze töreni ise İslâmî esaslara uyularak bir din görevlisi tarafından gerçekleşir. Cenazenin toprağa verilmesinde ise kazılması ve yerleştirilmesinde Kırgız usulleri uygulanır. Bu hususta kazılma esnasında iki bölüm açılarak (oda) cenaze dualarla defin edilir. Cenazenin gömülmesinin ardından, cenaze sahiplerine ise yakınları ve komşuları tarafından yemekler hediye olarak getirilir ve taziyedeki insanlara ikram edilir. Köylerde ise cenazenin olduğu evin yakınına sofralar kurularak taziyeeye katılan insanlara yemekler sunulur.

Nurmamat Bey ise ölüm merasimi hakkında benzer şu bilgileri aktarmıştır:

“Yakınları, ölen kişinin vefat³² ettiğini öğrendiği zaman yakınlarına akrabalarına haber verirler. Vefat eden kişinin evinin önüne bir çadır³³ dikilir ve vefat eden kişiyi o çadırın içine koyarlar. Çadırın içinde bayanlar, dışarıda ise erkekler dururlar. Cenazeye gelen kişiler ise dışarıdan ağlayarak gelerek, yakınlarına sarılıp ona başsağlığı dileklerinde bulunurlar. Vefat eden kişiyi toprağa verme zamanı gelince ise dinimize uygun şekilde yıkama ve beyaz örtüye (kefen) sarma işlemi yapılır. Sonra cenaze merasimi uygulanır. Cenazede herkesten helallik istenir ve cenaze namazı kılınır. Dualar edildikten sonra toprağa vermek için yola koyulurlar.”³⁴

Mezar taşları ise mermer ve granitten yapılır. Mezar taşları uzun bir taş olarak dikilir, dikilen taşların bir ucu genelde sivridir. Göktürklerde güneş, ay, yıldız gibi gök cisimleri önemli olduğu için, sivri ucun altına ay sembolü konulur. Bu, göğü ve kozmik evreni tanımlar. Mezar taşına isim ve soy isim (familya) eklenirken, acıyı, hüznü, ayrılığı anlatan özlü sözler de eklenir. Bu özlü söze bir örnek; *Apake ömürünüz tekke ketti, ökünörlük orudan arıla al-bay kün ötkördük eç nerse bul çaşooda koro albay koş deyalbay ballarından kete berdin* (Anne, hayatın boşa geçmiş, günlerce acıdan kurtulamadık, bu hayatta hiçbir şey imkânsız değildir. Çocuklarınıza veda etmeden terk ettiniz) verilebilir.

Şükürali Eşmuratov'da bu konu hakkında, mezar taşlarının mermerden yapıldığını, mezar taşlarının Türkiye'deki mezar taşlarına benzediğini, ay figürünün farklı olduğunu, mezar yapan ustalarda ise çeşitli mezar yazılarının bulunduğunu ve tercihe bağlı olarak seçilen yazıların mezar taşına yazıldığını ifade etmiştir.³⁵

³² Bkz. Ali Ünal, “Kırgız Türkleri'nde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 42 (Aralık 2017): 348.

³³ Bkz. Ali Ünal, “Kırgız Türkleri'nde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar,” 349.

³⁴ Nurmamat Eşmuratov'un aktarımından tarafımca çevrilerek alıntılanmıştır.

³⁵ Şükürali Eşmuratov'un mezar taşlarıyla ilgili aktardıklarından tarafımca çevrilmiştir.

Sonuç

Türk adı tarihsel olarak Nuh efsanesinden, Orhun Kitabeleri (Göktürk Yazıtları-Bengü Taşlar), Yenisey Anıtları ve de Çin kaynaklarına kadar köklü bir temele ve değere sahiptir. Türkler kadim tarihi geleneği bozkırlarda konar-göçer bir yaşam sürdürürken, at ise onlar için savaş meydanlarında önemli bir araçtı. Atı evcilleştirmek, ata binmek, ok atabilmek Türklerin mahir oldukları faaliyetlerdi. M.S 552'de tarih sahnesine çıkan Göktürk Kağanlığı (Göktürk Devleti) ise Türk tarihine; tarihi, edebî, halk bilimsel ve inanç sistemi açısından da önemli yazılı ve sözlü eserleri bırakmıştır. Sözlü edebî eserlere bakıldığında, destanlar ise Göktürkler için yurt edinme, evlilik, göç ve dini özellikler içermektedir. Nitekim, Göktürklerin Türeyiş destanında dişi kurt evliliğinden söz edilmesi, atlı-göçebe kültürüne değinilmesi, Göktürklerin medeni ve yerleşik hayatları hakkında bize bilgiler vermektedir. Orhun kitabeleri ise Bilge Kağan, Kül Tigin ve veziri Tonyukuk adına diktirilmiş taşlar olup- Türk yurduna, Türk halkına, Türk tarihine bir hitap, bir öğüt, bir bengü taş (ölümsüzlük taşı) niteliği taşımaktadır. Öyle ki, 3 dikili taştan oluşan yazıtlarda, Kül Tigin yazıtında; Kül Tigin adına ağabeyi Bilge Kül Kağan duygularını aktarmıştır. Kağan bu yazıtta, Tanrı'dan olduğunu dile getirmiş, etrafındaki kardeşlerine, oğullarına, beylere ve halkına hitapta bulunmuştur. Ötüken dağları ise Türk Hakanı'nın yönetim ve idare merkezi olarak açıklanmıştır. Bilge Kağan yazıtında ise, Türk adı; Türk beyleri ve halkı olarak geçerken, öğüt özelliği ile açığa çıkmaktadır. Tonyukuk yazıtında ise Türk halkına karşı bir serzeniş dile getirilmiştir. Türk halkının önceleri Çin'e bağlı olduğunu ve daha sonra ayrıldığını ve bir Han'a kavuştuğunu ancak tekrar Hanı'nı bıraktığı ifade edilmiştir.

M.S 552- 744 yılları Göktürklerin Baykal Gölü'nden, Ordos bölgesine kadar sınırlarının uzandığı bir dönemdi. Bu sayede Ordos kültürel bir geçiş bölgesi olmuş, bölge Çin ve Göktürk çekişmelerini yaşamıştır. Nihayetinde ise 630 yılında Doğu Göktürkler Çin ile mücadelelerinde yenik düşmüşlerdir. Yenisey, Tanrı Dağları, Hotan ve çevresi de alan olarak Göktürkler ve Kırgızlar arasında çekişme ve savaşlara tanık olurken, her iki toplum için; sosyal ve kültürel etkileşimin de etkilerinin olduğu söylenebilir. Bakılacak olursa, Göktürk ve Kırgız Tanrı dinlerinde bir *Atalar kültü ve Ata Mağarası* gibi kavramların ortak olduğu görülmektedir. Atalar kültünde ise ölmüş atalara yapılan saygı, tazim, kurban sunma, aynı zamanda korku gibi unsurlar da hem dini hem de mitolojik bir tanımlama içerir. Kut inancı da Türk inanç sisteminin bir ayağını oluşturur. Günümüz Kırgızistan coğrafyasında kut (mana) inancına dayalı evliya ve peygamberlerin olduğu türbelere ziyaretler düzenlenmekte ve dileklerde bulunmaktadır. Kırgızistan'da bulunan Süleyman Dağı ve İmam Serahsi Türbesi de bu kategoride sınıflandırılabilir. Ata Mağarası ise, devlet başkanlarının ziyaret ettiği kutsal bir mağara olarak görülen ve adına kurbanların sunulduğu, dilek ve duaların yapıldığı yer olarak bilinir. Mağara Göktürklerin efsanesinde dişi kurdun çocuğu alıp mağaraya götürmesi ve büyütmesi şeklinde mitolojik ve efsanevi olarak anlatılırken, Kırgızlarda ise türemenin bir mağarada dişi bir inekten olduğu aktarılmıştır.

Çalışmada, Kırgızistan'daki Türk Atalar (Göktürkler) olarak Celal-Abad İli, Suzak İlçesi, Yeni-Dıykan köyündeki Eşmuratovlar hakkında tarihi, sosyal ve kültürel bilgiler aktarılmıştır. Sahada Eşmuratovlar'ın ileri gelenleri (ak sakallı) ile sohbetlerde bulunulmuş ve birincil veriler elde edilmiştir. Eşmuratovlar da diğer Türk Atalar (Göktürkler) gibi kendilerini Göktürklerin torunları olarak görmekte ve kabul etmektedir. Çalışmada, Türk Ataların (Göktürkler), Göktürkler ile olan benzerlikleri; tarihsel, halk bilimsel ve coğrafik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak elde edilen verilere göre, Kırgızistan'da yaşayan Türk Atalar topluluğunun ya da Eşmuratovlar'ın Göktürklerle soy, kan bağı veya köken olarak bağı olduğu sonucuna ulaşılamazken, çalışma bunu da iddia etmemektedir. Yapılan saha araştırmaları ve gözlemlerden yola çıkılarak ve de aktarılan bilgilere göre; Eşmuratovlar'ın 7 atası Göktürk olarak asırlardır görülmekte ve bu inanış devam etmektedir. Bu inanışta, Göktürklerin Türk adını devlet ve soy olarak devam ettirmelerinin bir etkisinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Türk olma meselesi bu coğrafya için bir onur ve itibar duygusudur. Türk'ün değerlerine sahip çıkma, Türk geleneklerini yaşatma ve gelecek nesillere aktarılma bu coğrafya insanının bir misyonu haline gelmiştir. Edinilen bilgilere göre, Eşmuratovlar'da örf ve adetler Türk ve Kırgız toplumuna benzerlik gösterir. Evlilik adetlerinde, ölüm adetlerinde, yemek kültüründe Kırgız geleneği hakimdir. Altay Mitolojisi'ndeki, Kудay ve Erlik Tanrılarının yola çıkılarak at ve keçi gibi hayvanların da bu tanrıların mücadelesi sonucu oluştuğu düşünüldüğünde, kök-börü (beş-beş) ve ulak oyunu ile Altay Mitolojisi'nin de asırlardır bu coğrafyada yaşatıldığı görülmektedir. Kök-börü ve Alaman ulak oyunu ise tüm coğrafyada vazgeçilmez bir oyun olup, ulusal Kırgız spor kültürünü taşımaktadır. Oyun, Eşmuratovlar'ın da tutkusu haline gelmiştir. Yine Eşmuratovlar'da tarım ve hayvancılık yaygın iken, ayırım yapılmaksızın, bazı aile üyelerinin Kırgız kamu kurumlarında hizmet ettikleri de görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada yapılan değerlendirmelerden sonra çıkarılan sonuçlar şunlardır:

Eşmuratovlarda yaygın bir Göktürk inanışı vardır. Eşmuratovlar'ın ataları özünü Göktürklerle dayandırmaktadır.

Araştırmada, Türk Ataların ya da Eşmuratovların soy ve kan bağı ile Göktürklerle bağlantısının olduğuna dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.

Türk kimliği, Türk bilinci, Türk şuuru Eşmuratov topluluğunun hassas gösterdiği inanç ve değerlerdir.

Eşmuratovların sosyal, kültürel ve dini hayatında Türk ve Kırgız geleneği ön plandadır.

Eşmuratovların Türkistan sahasında, Türkiye ile sosyal ve ekonomik ilişkileri bulunmaktadır.

Türk Atalar yahut Eşmuratovlar'da Türk imajının korunması elzemdir. Bu çerçevede, topluluk için bu mesele milli ve tarihi perspektifte önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akmataliev, Abdildadacan. *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türleri, Çocuk Folkloru, Edebi Eseri ve Tarihi Kahramanlar)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Bayır, Zehra, ve Gülten Küçükbasımacı. "Kırgız Destanlarındaki Kök-börü Oyununun Halk bilimsel Açısından İncelenmesi." *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 9 (Aralık 2022): 654-670.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 2004.
- Chaliand, Gérard. *From Mongolia to Danube: Nomadic Empires*. Routledge, 2003.
- Çağatay, Saadet. *Türkçe Dini Terimler*. Necati Lügal Armağanı. Ankara: T.T.K. Yay., 1998.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.
- Çikolar, Eyüp. "Kırgızistan'da Selefizm ve Din Hizmetleri." *İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (Aralık 2022): 52-75.
- Dağıstan, Serdar. "Atasözleri Bağlamında Türk ve Kırgız Kültüründe Evlilik Kavramı." *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 40 (Haziran 2024): 91-103.
- Di Cosmo, Nicola. "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi." İçinde *Türkler*, editörler H. C. Güzel, K. Çiçek ve S. Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Eberhard, Wolfram. *Çinin Şimal Komşuları*. 1942.
- . *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas*. Leiden: Brill, 1942.
- Ekrem, Erkin. "Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (M.Ö. 2146-318)." Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1995.
- Erkoç, Hayrettin İhsan. "Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri." *BELLE-TEN* 82, no. 293 (2018): 51-82. <https://doi.org/10.37879/belleten.2018.51>.
- . "Gök Türklerde Doğa Kültürleri." *YAZIT Kültür Bilimleri Dergisi* 4, no. 2 (Aralık 2024): 176-211.
- Gök, Ekrem. "Gök Türklerden Türklere: Türk Kimliği'nin Oluşmasına Tarihsel Bir Bakış." *Türkiyat Araştırmaları*, no. 5 (Aralık 2006): 5-24.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Türk ve Hun Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Güngör, Harun. *Dinler Tarihi Araştırmaları-II: Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı*. Ankara: İSAM, 2000.
- . "Türk Dünyası'nda Dini ve Politik Bir Fenomen Olarak Tanrıçılık (Tengriyastvo)." *Turkish Studies* 8, no. 9 (2013): 63-70.
- Güven, Özbay. *Türklerde Spor Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1992.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Eski Türk Dini." *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 3 (Ekim 1972): 1-34.
- . "Eski Türklerde Totemcilik Var mı İdi?" *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 3 (Ekim 1972): 1-34.
- . "Tarihte 'Türk' adı." İçinde *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Reşid Rahmetli Arat İçin*, 306-319. Ankara, 1966.

- Kalafat, Yaşar, ve Derya Yelis. “Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları.” *Avrasya Etüdleri* 42, no. 2 (Aralık 2012): 169-206.
- Kalkan, Mustafa. “Kırgız Boylarının Yenisey’den Çıkarılmaları ve Coğrafi Dağılımları.” *Erdem* 15, no. 42 (Ocak 2005): 77-100.
- Kaya, Doğan. “Kırgızların Milli Oyunu Kök-börü,” erişim 15 Şubat 2025, https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/dogan_kaya_kirgizlarin_milli_oyunu_kokboru.pdf?ysclid=mlydvnxkhd619085834
- Keleş, Bahattin. “Kırgızlarda Nişan ve Düğün Geleneği (Toy).” *Türk Dünyası Araştırmaları* 116, no. 229 (Ağustos 2017): 159-170.
- Kok-boru in Kyrgyzstan”, *Advantour*, erişim 12 Şubat 2025, <https://www.advantour.com/kyrgyzstan/culture/sports/kok-boru.htm>
- Liao shi 《遼史》. Cilt 33, Bölüm: Bölge. 1974: 390-394.
- Liao shi 《遼史》. Cilt 46, Bölüm: Görevliler. 1974: 728.
- Liu Mau-tsai. *Die Chinesischen Nachrichten Zur Geschichte Der Ost-Türken (T'u-kü)*. Cilt 2. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1958.
- Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Shi, Nianhai 史念海. “Distribution and Changes of Agriculture, Forestry and Animal Husbandry Areas in the Ordos Plateau and Hetao Plain over the Past 2,300 Years” 两千三百年来鄂尔多斯高原和河套平原农林牧地区的分布及其变迁. *Journal of Beijing Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition)* 北京师范大学学报(哲学社会科学版) 8 (1980): 1-14.
- Togan, İsembike. “Göktürklerle İlgili Çince Kaynaklarda Söylem: Chiu T’ang-Shu’dan Örneklerle.” *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 48, no. 2000 (2001): 353-366.
- Tujue jishi 《突厥集史》. Cilt 1. 1958: 189.
- Ünal, Ali. “Kırgız Türkleri’nde Ölüm ve Ölüm Öncesi İnanışlar.” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 42 (Aralık 2017): 339-351.
- Xin Xin Tang shu 《新新唐書》. Cilt 217, Alt Bölüm: Huihu. 1975: 6148.
- Xiong, V. J. *Historical Dictionary of Medieval China*. Rowman & Littlefield, 2008.
- Yılmaz, Anıl. “Gök Türk Tarihi Coğrafyası.” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (Ocak 2016): 27-65.

Sözlü Kaynaklar

- Nurmamat Eşmuratov: 1959/ Canı-Dykan
Kâmil Eşmuratov: 1977/ Canı-Dykan
Şükürâli Eşmuratov: 1980/ Canı-Dykan
Atabek Eşmuratov: 1986/ Canı-Dykan
Feride Eşmuratov: 1994/ Canı-Dykan
Samara Sarieva Eşmuratov: 1985/ Canı Dykan
Tazagül Eşmuratov: 1983/ Canı-Dykan
Rana Eşmuratov: 1968/ Canı-Dykan

Extended Abstract

The Gokturks (Turkish Ancestors) Living in Kyrgyzstan: Ashmuratovs

The name Turk is praised in Et-Turk, the children of Yasef, the son of Prophet Noah. We also see the name Turk in Ebulgazi Bahadır Khan's Secerei Terakime and Kashgarlı Mahmut's Dîvânü Lugâti't-Türk. The Gokturk State used the name Turk as a state. The Gokturks, who appeared on the stage of history in 552, ruled as the Eastern and Western Gokturk State. The 2nd Eastern Gokturk Khaganate is also called the Kutluk State. The Orkhon Inscriptions (Gokturk Inscriptions) consist of inscriptions erected in the name of Bige Kagan, the kagan of the Kutluk State, his brother Kül Tigin and his assistants Tonyukuk. The Kutluk State experienced its most brilliant period during the reign of Bilge Khan. The Gokturk inscriptions are the most important and valuable treasure of the history of the Turkish people. It is also referred to as Bengü Stone. The inscriptions also include addresses to the Turkish people, the Turkish homeland, praise and reproaches. The Gokturks, who were the first to use the name Turk in history and whose god and kagan was a blue wolf, were engaged in blacksmithing. The blue wolf also means son of the god.

For the Gokturks, the Ordos region was a cultural transition zone. It expanded its borders from Lake Baikal to Ordos. However, the political sovereignty of the Kyrgyz Khanate, China and the Uighur state continued in the region. While the Gokturks were experiencing political and military conflicts in the region, they also fought wars with China and the Kyrgyz. If we want to express it, it can be said for this geography that while the Göktürks and the Kyrgyz were fighting, there was also social and cultural interaction. In the research, when the sources are examined, it is seen that there are similar elements in terms of beliefs between the Kyrgyz and the Gokturks. These are the "cult of ancestors" and the "ancestor cave". When we look at the Turkish belief system, the cult of ancestors, the belief in kut and the belief in heaven, earth and water are dominant. Cults, on the other hand, are part of a belief system that commemorates dead ancestors, shows their value, offers sacrifices for them, and conveys wishes and messages. In the legend of the Gokturks, the cave, as expressed by the famous historian Bahaaddin Ogel, is described mythologically and legendarily as the she-wolf taking the child to the cave and raising it, while in the Kyrgyz, it is reported that the derivation was from a female cow in a cave. In the research, we tried to search for the connections between the Turkatalar (Gokturkler) and the Gokturkler in terms of lineage, geography and cult. For this, we relied on domestic and foreign sources as a source analysis. In this regard, it can be said that there are similar aspects in terms of belief systems.

The main pillar of our research is the social, cultural and religious lifestyles,

customs and traditions, marriage and food cultures, funeral ceremonies of the Ashmuratovs, known as Gokturks, living in Yeni-Dykan village, Jalal-Abad province, Kyrgyzstan. Based primarily on the tradition of 7 ancestors, the Ashmuratovs believe and accept that their ancestors were Gokturk. Their first ancestor, the great ancestor: Esmurat is a continuation of the lineage of the Ashmuratovs. The meaning of Esmuratovs is “Sons of Esmurat”. While the Ashmuratovs are mainly engaged in agriculture and animal husbandry, there are also Ashmuratov family members working mainly in Russia. Primary data were obtained through observation and interviews. In addition, an investigation was conducted in the village as field research.

The customs and traditions of the Ashmuratovs are dominated by the Kyrgyz tradition. Marriage customs are close to the Kyrgyz method. Asking for a girl, promise, engagement, wedding and wedding are similar to Kyrgyz society and tradition. In Kyrgyzstan, a food culture based on meat and dough is common. In the tradition of the Ashmuratovs, “Najman” It has been made as a “Gokturk ancestor” dish for centuries. In Najman, butter is melted and poured over hot bread. In addition, Kyrgyz and Uzbek dishes such as “boorsok”, “lagman”, “mantı”, “pilmen”, “pilav”, “saslık”, “mastava”, “besparmak”, “dımlama”, which are dough and meat dishes, are also made.

The death ceremony is also based on Kyrgyz tradition. However, unlike in Kyrgyzstan, a tent is set up for the funeral and the body is kept in this tent. While women enter the tent, men stay outside the tent. Another one is the ancestral sport in Kyrgyzstan, “kök-börü”, which means blue wolf, is considered important for the Kyrgyz, Uzbeks, Kazakhs and Afghanis and is mostly played with horses. The game was first played with hunted wolves, but later evolved into goatskin. The horse is an indispensable tool of the game, as it is seen as sacred in the legend of Manas (Kyrgyz leader). Tournaments and championships are organized for this game throughout Kyrgyzstan. Members of the Ashmuratov family have achieved significant success in the game of “kök-börü”. They have received many medals and cups. After conveying this information about the social and cultural life of the Ashmuratovs, the Gokturk ancestors have an important place for the Ashmuratovs. The Gokturk ancestors shed light on the Ashmuratovs’ lineage, culture and homeland. The name Turk has always been important to the Ashmuratovs. The values, beliefs and traditions of Turkism are sacred to them. Therefore, we can say that the purpose of our work here is that the Turkatas and Ashmuratovs are a heritage and treasure in terms of Kyrgyz history. Thanks to this, the Turkish name, Turkish values, Turkish belief systems have lived in this geography for centuries.

Kısaltmalar

TPGJ : Taiping Guangji 太平廣記

YYZZ : Youyang Zazu 酉阳杂俎

Ek-1 Fotoğraflar

Resim 1-2: İki kardeş resmi, solda: Eşmuratovlar'ın atalarından, ak sakallı, ulu ata Şeran Oğlu Eşmurat, Sağda: Eşmurat'un kardeşi Şema Şeran.

Kaynak: Atabek Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 3: Eşmuratovlar'a ait bir düğün

Kaynak: Atabek ve Feride Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 4: Gelin ve damat çifti at üstünde düğün salonuna giderken

Kaynak: Atabek ve Feride Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 5-6-7: Solda: Masa üzerinde kurut, sağda: Najman yemeğinin hazırlanışı, en altta kurutun eritilmesi işlemi

Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 8-9: Solda: Kök-börü oyununda 2 milyon som para ödülünü kazanan oyuncular (Şerhan Eşmuratov, Eşmurat Eşmuratov), sağda: Madalya alan oyuncular (Şerhan ve Eşmurat)
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 10: Eşmuratovlar'dan madaya kazanan sporcular.
(Soldan sağa: Eşmurat, Arapbay, Şerhan)
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 11: Kök-börü oyununda, taykazana gol atarken
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 12: Kök-börü oyunundan bir kare
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 13: Arapbay Eşmuratov elinde ulak ile sahada.
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 14: Kök-börü oyununda rakipler ulağı kapmaya çalışırken
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 15: Eşmuratovlara ait bir mezarlık, solda: Fatma Eşmuratova, sağda: Farhat Eşmuratov
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

Resim 15: Canı-Dykan köyünde sofrada söyleşi
Kaynak: Şükürali Eşmuratov'dan alınmıştır.

